

Bir Fransız Bürokratın Gözüyle Sultan Mahmud'un Reformları ve 1830'ların İstanbul'undan Toplumsal Değişme

Özgür Yılmaz

Gümüşhane Üniversitesi

Giriş

İster seyyah ister özel bir misyon ile gönderilen bir görevli olsun Osmanlı ülkesine gelen yabancıların izlenimlerine asıl ilham kaynağı olan şehir başkent İstanbul olmuştur. Öyle ki İstanbul ülkedeki tüm çeşitliliğin ve zenginliğin görülebileceği ve değişimlerin de ilk olarak izlenebileceği merkezdi. Bu bağlamda belirli bir görev çerçevesinde Türkiye'ye gönderilen ve İstanbul'da ikamet eden görevlilerin gerek yayımlamış oldukları anılarında gerekse de bağlı oldukları elçilik veya bakanlıklar ile yapmış oldukları özel yazışmalarda İstanbul üzerine zengin bir literatür mevcuttur. Elbette Osmanlı ülkesine yönelik yabancı ilgisinin yoğunlaştığı dönem Osmanlı-Avrupa ilişkilerinin geçmiş dönemler ile mukayese edilmeyecek derecede yoğunlaştığı ve sadece siyasi olarak değil kültürel ve iktisadi olarak da kendini gösterdiği 19. yüzyıl olmuştur. Bu bağlamda çok değişik meslek gruplarına mensup pek çok yabancı gerek başkenti gerekse de ülkenin değişik bölgelerini konu alan resmi veya gayri resmi zengin bir tarihi kaynak ortaya çıkarmışlardı. Bunların bir kısmı hatırat olarak yazarlarının

kişisel yayınları olarak neşredildiği gibi bazıları da resmi yazışmalara konu olmaları itibarı ile yurtdışındaki değişik arşivlerin muhtelif tasniflerinde yer almaya devam etmektedir. Bu çalışma Mısır Meselesi vesilesi ile 1833'ün sonunda İstanbul'a gelen Fransız diplomat Baron Boislecomte'un İstanbul'da kaleme aldığı ve Fransa dışişleri bakanlarına gönderdiği çok zengin raporların sadece İstanbul ile ilgili olanlarına dayanmaktadır. Baronun yazışmalarına geçmeden önce misyonunun ortaya çıkması sürecine dair bazı bilgiler vermek yerinde olacaktır.

Bilindiği gibi Mora'da başlayan isyanı bastırmakta güçlük çeken Babıâli Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'dan yardım istemiş ve Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa kumandasındaki Mısır kuvvetleri kısa bir sürede Mora İsyanı'nı bastırmayı başarmıştır. Fakat Osmanlıların Yunan isyanını bastırması büyük güçlerin çıkarlarına uygun olmadığından İngiltere, Fransa ve Rusya Londra'da 6 Temmuz 1827'de bir araya gelerek Yunanistan konusunda bir antlaşma yaparak Babıâli'ye bir ültimatoma verdiler. Babıâli üçlü ittifakın önerisini reddedince koalisyona ait donanma Navarin'deki Osmanlı ve Mısır donanmasını yaktı. Bu hadiseden sonra Mehmed Ali Paşa, Babıâli'ye haber vermeden İngiltere ile anlaşarak donanmasının kalan kısmını Mısır'a geri çekti. Bilahare Osmanlılara yaptığı yardım karşılığı Suriye valiliğinin de kendi idaresine verilmesini istedi. Babıâli'nin bu isteği kabul etmemesi üzerine Mehmed Ali Paşa yıllar boyunca mücadele ederek kurduğu Mısır'daki düzenin güvenliğini sağlamak amacıyla Suriye'yi işgale başladı. İbrahim Paşa kumandasındaki Mısır ordusu, 1831-1832 yıllarında Filistin ve Suriye'yi ele geçirip 21 Aralık 1832'de Konya Ovası'nda Konya Muharebesi'nde Osmanlı Ordusunu yendikten sonra 1833 yılı başlarında sonra Kütahya'yı ele geçirdi.¹

.....

- 1 Mısır Meselesinin doğuşu ve gelişimi için bkz. Şinasi Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı ve Mısır Meselesi, 1. Kısım (1831-1841)* (Ankara: TTK, 1988); Muhammed H. Kutluoğlu, *The Egyptian Question* (İstanbul: Eren Yayınları, 1998); Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt V (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1983); Butrus Abu-Manneh, "Mehmed Ali Paşa and Mahmud II: the genesis of a conflict", *Turkish Historical Review*, 1(2010), s. 9-14; Stanford J. Shaw, E. K. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Cilt II, (Çeviren: M. Harmancı) (İstanbul: E Yayınları, 1983); Emine Eren, "Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı ve Mısır Meselesi" (Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi,

Yeni şartlar ve ani gelişen hadiseler karşısında II. Mahmud büyük Avrupa güçlerinden müttefik ve yardım arama teşebbüsüne başladı. Bu süreçte İngiltere'den beklenen siyasi ve askeri destek boşa çıktı; zira İngiltere seçim ve siyasi partiler yasası ile Avrupa'daki meselelerle uğraşmaktaydı. 1830'da Fransa'nın Cezayir'i işgal etmesiyle Osmanlı-Fransız ilişkileri bir kere daha bozuldu. Zaten Fransa, Mısır'da Osmanlı idaresinden ziyade kendisiyle gayet iyi ilişkileri bulunan Mehmed Ali Paşa'yı destekliyordu. Fransa'nın gönderdiği askeri danışman ve uzmanlar ile Modern Mısır ordusunun kurulmasında öncülük yapması ve İngiliz politikalarına sıcak bakmayan Mehmed Ali Paşa ile olan ilişkilerini kuvvetlendiriyordu. İşte bu ortamda II. Mahmud, Rusların uzun zamanlardan beri beklediği fırsatı bir altın tepsi içinde onlara sundu. Son gelişmeler karşısında Rus kuvvetleri de Tuna önlerinde bekliyorlardı. Böylece 9 gemilik bir Rus filosu 20 Şubat 1833'te İstanbul'a geldi ve 14.000 kişilik bir Rus birliği de Büyükdere'ye yerleşti. Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın kararlığı ile İngiliz ve Fransız elçilerin tavsiyeleri neticesinde Sultan II. Mahmud, Mehmed Ali Paşa'nın isteklerini kabul etmek zorunda kaldı ve Mehmed Ali Paşa'nın Mısır ve Girid; oğlu İbrahim Paşa'nın da Cidde ve Adana valiliklerini tanıdı. Fakat daha da önemlisi Rus donanmasının İstanbul'a gelişinin İngiltere ve Fransa'da yarattığı endişe ile dâhili bir isyan olan bu meselenin uluslararası bir krize dönüşmesi oldu.²

Osmanlı-Rus yakınlaşması ve Rus donanmasının İstanbul Boğazı'nda demirlemesi en çok Fransa'yı rahatsız etti. Bundan dolayı Fransa ve İngiltere, Babiâli ile Mehmed Ali Paşa arasında arabuluculuk yapmak ve esasında kendi çıkarları için tehdit unsuru oluşturan Rus donanmasını boğazlardan çıkarmaya çalışmak için girişimlerde bulunacak olan elçileri İstanbul'a gönderdi. Bu doğrultuda Fransa, Babiâli nezdinde enerjik bir elçi olan Amiral Roussin'i, İngiltere de Lord Ponsonby'yi kendilerine verilen görevleri yerine getirmek üzere İstanbul'a gönderdi. Fakat Mehmed Ali Paşa adı geçen devletlerin bu önerilerini kabul etmeyerek, Babiâli'ye, Suriye ve Adana'nın kendisine

.....

2008); Ahmet Dönmez, *Osmanlı Modernleşmesinde İngiliz Etkisi (Diplomasi ve Reform (1833-1841))* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014).

2 Dönmez, *Osmanlı Modernleşmesi*, s. 109-117; Kutluoğlu, *The Egyptian Question*, s. 83-107.

bırakılması, aksi takdirde İstanbul'a saldıracağı ültimatomeni verdi. Fransız elçisi Roussin İstanbul'a gelir gelmez arabuluculuk için işe koyulmuştu; zira Fransızların istediği şekilde Rus donanmasının İstanbul'dan uzaklaşması padişah ile Mehmed Ali Paşa'nın anlaşmasına bağlıydı. Ancak Amiral Roussin'in bu zamana kadar gereken uzlaşmayı sağlayamaması Fransızlar için bir başarısızlık olarak algılanmaktaydı. Fransa, Mehmed Ali Paşa'yı durdurma adına bir hamle daha yaptı ve Fransız elçisi Roussin, Mehmed Ali Paşa'ya Akka, Kudüs, Trablusşam ve Nablus sancaklarını vermeyi taahhüt ederek padişah ile barış yapmasını; aksi takdirde Fransa'nın kendisine silahlı bir saldırıda bulunacağını söyledi. Mehmed Ali Paşa ise, bu teklifi kabul etmemekle birlikte, bütün Beytüşşam Eyaleti ile Adana'nın da kendisine bırakılması için Babiâli'ye bir ültimatomeni verdi. Bu ültimatomenin kabul edilmemesi halinde, İbrahim Paşa'yı Üsküdar üzerine yürümele görevlendirdiğini söyledi.³

Yukarıda da belirttiğimiz gibi bu kriz döneminde Fransa, Mehmed Ali Paşa'nın tarafında yer almış ve Osmanlıların Akdeniz'deki varlığına karşı düşmanca tutumunu ortaya koymuştu. Çünkü Fransa'nın Mısır üzerinde Napolyon'un 1798 seferi ile belirginleşen bir ilgisi vardı. Mehmed Ali Paşa'nın siyaseti, Fransa'nın Mısır'da manevi varlığını da ifade ediyordu. Fransızlar, Mısır'ın padişaha ait olmasından daha çok Mehmed Ali'ye ait olmasını her bakımdan kendi çıkarları için daha elverişli görmekteydi.⁴ Elçi Roussin'in bu beklentilere cevap veremediğini ve Mehmed Ali Paşa ile istenilen anlaşmanın yapılamadığını gören Fransız hariciyesi bu görevi yerine getirecek bir diplomat arayışına girişti. Bu görev için Fransız hükümeti seçimini, parlak zekâsı, dışişlerindeki tecrübesi, üslubunda hem yumuşaklığı hem de sertliği aynı anda barındırması gibi yetenekleriyle Mehmed Ali Paşa'yı uzlaşma yoluna çekmekte başarılı olacağına inandığı Baron Boislecomte'u tercih ederek onu özel bir misyon ile meselenin çözümü için Mısır'a gönderdi.⁵

.....

3 Shaw-Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, s. 61-63.

4 Kutluoğlu, *The Egyptian Question*, 94-107 ve Dönmez, *Osmanlı Modernleşmesi*, s. 109-117.

5 Georges Douin, *La mission du Baron de Boislecomte, l'Égypte et la Syrie en 1833* (Caire: L'Institut français d'archéologie orientale du Caire, 1927), s. 444;

Boislecomte'un Doğu Misyonu

Öncelikle Boislecomte'un diplomatik kariyerine baktığımızda Baron'un, Fransa'nın beklentilerini yerine getirebilecek bir birikime sahip olduğu görülmektedir. 1796'da doğan Baron 1814 yılında diplomasiye girmişti. Diplomatik kariyerine Haziran 1816'da Viyana'ya üçüncü sekreter atanarak başlayan Boislecomte, 3 yıl sonra Ekim 1819'da, Saint-Petersburg'da ikinci sekreterliğe yükselmiştir. Baron buradaki görevi esnasında Troppau ve Verona'da İtalya'da mutlakîyetin kurulmasıyla baş gösteren devrimci hareketlerin tehditkâr zararlarına karşı koymak amacıyla düzenlenmiş olan konferanslara katılımcı sekreter olarak iştirak etmiştir.⁶ 1821-1823 yılları arasında Saint-Petersburg'da maslahatgüzarlık görevine yükselen Baron, ardından 1824-1825 yıllarında Madrid'de birinci sekreter ve maslahatgüzar olarak görev yapmış; Eylül 1825'ten diplomatik kariyerine Fransa Dışişleri Bakanlığı'nın siyasi bürosunda şef yardımcısı olarak devam etmiştir. Boislecomte'un Londra'da Polignac ile taşınması ona yeni fırsatlar doğurmuştur. Bilhassa Polignac'ın dışişleri bakanlığına getirilmesi Boislecomte'un bakanlık bünyesinde yüksek bir göreve, bakanlığın

.....

Boislecomte hakkında ülkemizde yapılan çalışmalar için bkz. Özgür Yılmaz-Aslı Şenol Ghebantani, "Fransız Diplomat Boislecomte'a Göre Mehmed Ali Paşa İsyanı Döneminde Osmanlı Ticareti (1833-1834)", *Tarihin Pesinde*, 7/14 (2015), s. 417-457; Aslı Şenol, *Fransız Diplomat Baron de Bois le Comte'un Raporlarına Göre Osmanlı Ekonomisi (1833-1834)* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2012); Turgut Subaşı-Aslı Şenol, "Baron de Bois le Comte'un Raporlarına Göre II. Mahmut Döneminde Osmanlı'da Kadın", *International Journal of Human Sciences*, 9 (2012), s. 1032 – 1048; Ayşe Kayapınar, "Fransız Arşiv Belgelerine Göre XIX. Yüzyılda Aşağı Güney Tuna Havzasında Osmanlı Savunma Sistemi", *XV. Türk Tarih Kongresi, Ankara 11-15 Eylül 2006, Kongreye Sunulan bildiriler*, Cilt 4, Kısım 3 (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010), s. 1631-1638; Ayşe Kayapınar, "Fransız Baronu Boislecomte'un Tuna ve Balkan Sıradagları Civarında Osmanlı Savunması Hakkındaki Raporu", *Ege ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, 1/2 (2015), s. 181-207; Mehmet Alaaddin Yalçinkaya, "Fransız Diplomat Boislecomte'un Osmanlı Deniz Gücüne Dair Tespitleri (1833)", *VIII. Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, Haz. R. Deniz Özbay-C. Yapıştırır (İstanbul: İstanbul Yayınları, 2016), s. 282-302.

6 Mark Jarrett, *The Congress of Vienna and Its Legacy: War and Great Power Diplomacy After Napoleon* (New York: I.B. Tauris, 2013), s. 322.

yönetiminin başına, atanmasında etkili olmuştur. Asıl önemlisi Boislecomte'un, Rusların İstanbul'u ciddi olarak tehdit ettikleri 1829 güzünde Polignac'ın öncülüğünde Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılmasına ve İstanbul'un başkent olacağı bir Yunan devletine yönelik planların içinde olmasıdır.⁷ Buradaki görevine 1830 Temmuz İhtilali nedeniyle geri çekilene kadar devam eden Boislecomte, 1830 yılında tahta çıkan Louis Philippe'in hükümdarlığının ilk yıllarında, Victor de Broglie'nin dışişleri bakanlığına geleceği tarihe kadar dışişlerinden ve görevinden uzak kalmıştır. Victor de Broglie'nin dışişleri bakanı olmasının ardından Boislecomte, "*Türkiye'nin paylaşılması ve Avrupa'nın yeniden organize edilmesi*" projesinin yani "*Doğu Misyonu*" nun gerçekleştirilmesi ve tamamlanması için yeteneği ve dışişlerindeki hüneri sayesinde yeniden göreve çağrıldı.⁸

8 Nisan 1833 tarihli görevlendirme yazısını alan baron vakit kaybetmeden bu ayın ortalarında Fransa'dan hareket ederek 29 Nisan'da İskenderiye'ye ulaştı ve burada Fransa'nın İskenderiye genel konsolosu olan Mimaut tarafından karşılandı. Boislecomte'un Mısır misyonunun amacını Broglie tarafından kendisine verilen talimatnamede açıkça belirtilmektedir. Broglie, bu resmi yazıda dönemin siyasi yapısı üzerinde durarak, hâlihazırda Rus filosunun boğaza giriş yaparak demirlediğini, Fransız büyükelçisi Roussin'in, Mehmed Ali Paşa'ya bir takım barış şartları önererek kendisini barışa çağırdığını; ancak Mehmed Ali Paşa'nın barışa yaklaşmadığını belirtmiştir.⁹

Broglie'ye göre Suriye'nin Mısırlılar tarafından işgal edilmesi bir bakıma bir Avrupa sorunuymuş ve Mehmed Ali Paşa'ya Suriye'yi terk etme gerekliliği anlatılmalıydı. Buna göre baron, Mehmed Ali Paşa'yı, Fransa'nın kendisinin menfaatleri için hareket ettiğine, aralarında süren dostluk adına, sonuçlarının kendisi için felaket olacak olan bu krizin durdurulmasına ikna etmeliydi. Esasen Broglie, baronun, Suriye'nin boşaltılması ve böylece Avrupa'nın genel menfaatleriyle ilgili olan bir meseleyi çözmeye çalışmasını istemekteydi. Bu beklentilerde de anlaşılacağı gibi Boislecomte'un Doğu'ya gönderilmesinin

.....

7 Jérôme Louis, *La question d'Orient sous Louis-Philippe* (Paris: Ecole pratique des hautes études – EPHE, 2004), s. 17

8 Yılmaz-Şenol Ghebantani, *Boislecomte*, s. 444-445.

9 Yılmaz-Şenol Ghebantani, *Boislecomte*, s. 445-446.

en önemli amacı Mısır Meselesinin Fransa'nın lehinde bir çözüme kavuşturulmasıydı. Fakat sonuçlarına baktığımızda baronun bu misyonu tam olarak icra ettiğini söylemek zordur. Douin'in de ifade ettiği gibi, baronun misyonunun neticelerini yine onun yapmış olduğu yazışmalar ve bunların sonuçları üzerinden dikkatli bir okuma ile anlamak gerekmektedir.¹⁰

Buraya kadar Boisilecomte'un Mısır'a gönderilme sürecine üzerinde duruldu. Konumuz itibarı ile baronun Mısır'daki misyonu üzerinde daha fazla durmayacağız. Öyle ki baron İskenderiye'de iki aylık bir ikametten ve Mehmed Ali Paşa nezdindeki görevini tamamladıktan sonra Temmuz 1833'ye Lübnan'a ve Suriye'ye geçti. Böylece Boisilecomte'un görevinin ikinci kısmı da başlamış oldu. Aslında Boisilecomte'un bu görevi de Broglie'den almış oldukları talimatlara dayanmaktaydı. Bu talimatlara göre Boisilecomte'un Mısır'daki görevini bitirir bitirmez İstanbul'a dönmesi veya burada da faydalı bir ikamet yapmaz ise aşağıdaki gibi hareket etmesi istenmekteydi:¹¹

Söz konusu görevi tamamladıktan sonra, sonucu dikkate almadan İskenderiye'den ayrılarak Kralın büyükelçisine yakın olacağınız İstanbul'a dönün. Böylesine uzak mesafelerde ve hâlihazırdaki durumu değiştirebilecek belirsizlik görevinizin ikinci bölümünde izleyeceğiniz süreci önceden belirtmeyi imkânsız hale getirmektedir. Bunu şartlar gösterecektir. İstanbul'a vardığınızda, Majestelerinin hükümetince Koramiral Roussin'e ulaştırılan talimatları bulacaksınız. Roussin size Kralın size sunduğu güven belgesini sunacaktır. Dahası, İstanbul'da bulunduğunuz sürede Majestelerine gerçek bir yararınızın dokunmadığını fark eder ve amaca uygun hizmet vermediğiniz kanaatine kapılırsanız oradaki kalışınızı uzatmaktan kaçınarak Fransa'ya dönmek için uygun bir fırsat yakalamalısınız.

Barona verilen talimatlarda onun Doğu'da akıllıca gözlemler yapması ve bunları Fransız hariciyesine düzenli olarak rapor etmesi istenmekteydi. Bu bakımdan görüldüğü gibi aldığı talimatlar baronun İskenderiye'deki görevini bitirir bitirmez İstanbul'a dönmesini, burada şartların elvermesi durumunda görevine devam etmesini, aksi

.....

10 Douin, *La mission du Baron de Boisilecomte*, s. LXIII.

11 Douin, *La mission du Baron de Boisilecomte*, s. XLIII.

takdirde hemen Fransa'ya dönmesini öngörmekteydi. Yine de Broglie, İstanbul'daki görevi esnasında Boislecomte'un imparatorluğun koşullarını iyi bir şekilde incelemeye hizmet edecek bir *Doğu Seyahati*'nin de faydalı olacağına dair işaretler de veriyordu. Douin'in de belirttiği gibi, Boislecomte'un görevinin ne olduğu biraz da bizzat baronun kendisine bağlıydı. Bu görev kapsamının genişliği özellikle vurgulanırken Boislecomte'un mükemmel gözlem yeteneği ile Doğu'da önemli incelemeler yapması isteniyordu.¹² Daha açık bir ifade ile Boislecomte'un bu misyonu, Osmanlı İmparatorluğu'nun olası bir yıkılma durumunda Fransa'nın buradaki gelişmelere daha da vakıf olmasının bir aracı olarak görülmekteydi.

Boislecomte'un Raporları

Baron Boislecomte'un gerek Mısır'daki diplomatik faaliyetlerini gerekse de takip eden seyahatlerine dair izlenimlerini bizzat tutmuş olduğu ayrıntılı raporlardan görebilmek mümkündür. Baronun bu Doğu Misyonu'na ilişkin yazışmaları Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nin (*Archives du ministère des Affaires étrangères, AMAE*) Paris'teki merkezinde (*Centre des Archives diplomatiques de La Courneuve, CADC*) yer alan "*Memoires et documents (MD) "Turquie"* adlı alt tasnifte yer almaktadır. Bu tasnifte yer alan 20-27 ve 72-86 numaralı dosyalar Boislecomte'un *Doğu Misyonu* sırasında kaleme aldığı yazışmaları içermektedir. Boislecomte, raporlarını önceleri 1832-1834 arasında Dışişleri Bakanı olan Broglie'ye ve akabinde Broglie'nin yerine göreve gelen Rigny'e hitaben kaleme almıştır.¹³ İçerik olarak baktığımızda ise, 8 Nisan 1833 tarihli görevlendirme yazısı ile İskenderiye'ye ulaşan Boislecomte, burada tutmaya başladığı raporlarında ilk olarak dönemin siyasi yapısına ve gelişmelerine değinmektedir. Avrupa Devletleri'nin Mısır Meselesi'ne bakış açısına, İngiliz ordularının İskenderiye'ye gelişine, İngiliz Elçisi Campbell ile baronun yazışmasına, İbrahim Paşa'nın faaliyetlerine, Doğu sorununu çerçevesinde İskenderiye'de yaşananlara, Mehmed Ali Paşa ile

.....

12 Douin, *La mission du Baron de Boislecomte*, s. XXXVIII.

13 AMAE, CADC, *Mémoires et Documents, Turquie*, Tome 72-86, (*Correspondance du baron de Boislecomte pendant sa mission en Orient*).

Babiâli arasında yaşanan gelişmeler ve yapılan müzakerelere, baronun Kahire'ye yaptığı seyahatine ve raporunun sonlarında kısa bir şekilde Mısır'ın ekonomik yapısına değinmektedir. Baron, Mısır'daki Misyonunun bitiminden sonra buradan İstanbul'a olan yolculuğu sırasında gözlemler yapıp, bu gözlemlerini raporlar halinde sunmaya devam etmiştir. Bu gözlemlerinde II. Mahmud tarafından yapılan reformlara, Mehmed Ali Paşa'nın sahip olduğu orduya, imparatorluğun durumuna, imparatorlukta oluşturulmaya çalışılan yeni orduya ve askeri düzenlemelere değinmiştir. Burada özellikle İstanbul'da açılan askeri, mühendislik, tıp ve cerrahlık okullarına, Osmanlı ordu ve donanmasının durumuna, imparatorluğun doğal limanlarına, denizcilik okullarına, Kaptan Tahir Paşa'nın faaliyetlerine, tersanelerin kaldırılmasına değinmektedir.¹⁴

Baronun bu raporunun ikinci kısmında ise Suriye ve Anadolu'da tuttuğu notlar yer almaktadır. Raporunun bu kısmında kutsal yerler meselesine, burada yer alan kutsal yerlerin korunmasına, bölgede bulunan Marunîler ve Dürzîlerin durumuna, Mısır'ın askeri yapısına, Suriye'de yer alan dinlere ve kültlere, Hıristiyanlığın Doğu'daki durumuna, Suriye'deki etnik ve dini yapıya, Suriye'nin ekonomik ve ticari yapısına, Mehmed Ali Paşa'nın Suriye'de otoritesini sağlamak için yaptığı girişimlere, Hindistan ve Avrupa arasındaki iletişimi sağlayan Fırat yolunun yeniden açılması projesine, Anadolu'nun mevcut politik yapısına, Osmanlı İmparatorluğu sınırlarındaki adalara ve bu adaların genel idari ve mali yapılarına değinmektedir. Baron bu raporunun sonlarında ise Suriye'den İstanbul'a varışını ve 21 Şubat 1833'de Mısır'da çıkan isyan üzerine Rus ordularının Osmanlı'ya yardıma gelmesi hadisesini ve genel durumu anlatmaktadır.¹⁵

Bu raporlarında Osmanlı Devleti'nin idari yapısına, yönetim biçimine değinen baron, raporunun diğer kısımlarında, Sultan II. Mahmud'un yaptığı reformları, Osmanlı Devleti'nin maliyesi ve ticari hayatını ele almaktadır. Bunun yanında, İstanbul'dan ayrılmasının ardından Balkan topraklarında ve bölgedeki adalarda ikametini ve gözlemlerini sürdüren baron, kaleme aldığı raporlarında zaman

14 Raporların bu kısmı ayrı bir çalışmaya da konu olmuştur. Bkz. Yalçinkaya, *Boislecomte'un Osmanlı Deniz Gücüne Dair Tespitleri*, s. 282-302.

15 AMAE, CADC, *Mémoires et Documents, Turquie*, Tome 73.

zaman birbirini tekrar eden bilgilerin bulunmasına rağmen, genel itibarla Balkanların yapısı üzerinde durmuştur. Bu raporlarında, Rumeli, Trakya, Bulgaristan'ın ticari yapısına, bölgedeki savunma sistemlerine ve nüfus yoğunluğuna değinmektedir. Raporunun diğer kısımlarında Tuna Eyaletlerinin, diğer Avrupa Devletleri ile olan ilişkilerine, Eflâk'ın sahip olduğu zenginliklerin miktarına ve değerlerine, idari yapısına, askeri gücüne ve vergi toplama sistemlerine, halkın çeşitli sınıflara ayrılmasına, Tuna'nın ticaret ve denizciliğine, Eflak ve Boğdan'ın politik yapısı hakkında birkaç detaylı bilgiye ve bölgede ikamet ve dair birkaç detaylı bilgiye yer vermektedir.¹⁶

Gözlemlerine Bosna ve Sırbistan ile devam eden baron, Bosna'daki üretim endüstrisine, ticari yapıya, Sırbistan'da yaşayan halka ve demografik yapıya, Sırbistan'ın üretim ve ticari yapısına, bölgedeki genel idari yapıya, hükümete ve gelenek-göreneklere, Prens Miloş'a, ailesine ve Sırbistan'da ileri gelen kişilere, baronun, Prens Miloş ile yaptığı görüşmeye ve bu görüşmeden elde ettiği bilgiler sayesinde, Miloş'un idari sistemi ile politik fikirlerine ve Sırbistan'ın meclisine 1834 yılında yaptığı ziyarete detaylı şekilde değinmektedir. Makedonya için de, hemen hemen aynı gözlemleri yapan baron, Makedonya'nın genel görünüşüne, üretim endüstrisine, ticaretine ve Makedonya'nın genel politik yapısı ile nüfus yapısına değinmektedir. Baron, Arnavutluk'ta hazırladığı raporunda da, bölgenin gelenek ve göreneklerine, karakteristik yapısına, bölgedeki halkın genel yapısına, bölgenin tarımına, ekonomisine, üretim endüstrisine, bölgenin politik yapısına, Sultan II. Mahmud'un bölgede yeniden sağlamaya çalıştığı otoritesi için yaptığı faaliyetlere ve kendisinin Osmanlı İmparatorluğu sınırlarında paşalar tarafından karşılanmasına değinmektedir.¹⁷

Girit Adası ile ilgili bilgiler de veren baron, bölgenin Mehmed Ali Paşa tarafından ele geçirilmesi ile ilgili genel politik fikirleri ele almaktadır. Bunun yanında, Yunanistan'a da detaylı şekilde değinen Baron, bu raporunda Yunanistan'a yaptığı seyahati, Yunanistan'ın bağımsızlığından sonra bölgede yaşanan siyasi değişimleri, bölgedeki İngiliz, Fransız, Rus partilerinin varlığını, Yunanistan'ın mevcut

.....

16 AMAE, CADC, *Mémoires et Documents, Turquie*, Tome 74-75.

17 AMAE, CADC, *Mémoires et Documents, Turquie*, Tome 75-76.

hükümetini ve idari yapısını, Yunanistan'ın askeri gücünü, bölgenin ulusal finans yapısını, bölgenin demografik yapısını, Yunanistan'daki aristokrasiyi, Yunanistan'ın ticaretini ve denizciliğini ve bölgedeki gazeteler ile genel kültürel yapıyı ele almaktadır. Balkanlarla ilgili raporlarında İyonya Adaları'na da geniş yer veren baron, bölgenin politik ve idari yapısını, işleyişini, bölgedeki politik partileri, toplumun sınıflandırılması ve organizasyonunu, adalarda ticaret ve denizcilik ile yapılan üretimi, İyonya Adaları'nın genel nüfusunu, adalardaki finansı, askeri yapıyı, denizciliği ve yerel kuruluşları ele almaktadır.¹⁸ Baron, Fransa'ya geri dönüşü esnasında tuttuğu son raporlarında ise, "Doğu" ile ilgili genel değerlendirmeler yapmaktadır. Özet niteliğinde olan bu raporlarda baron, Doğu'nun topraklarının verimliliğine ve Doğu'da bulunan verimli bölgelere, Doğu'da ailelerin yaptığı yıllık harcamalara, un ve hububatın genel fiyatlarına, Doğu'daki üretim endüstrisine, Doğu'daki ulaşım ve iletişim yollarına, Doğu'da ticarete, Türk tarifelerinin kullanılmasına, Doğu'da nüfusun genel yapısı ve yoğunluğuna, Doğuluların özel hayatlarına ve kamu yaşamlarına, Araplara, Türklere ve Ermenilere, İslav kökenli halklara, Yunanlara ve faaliyetlerine, Sultan II. Mahmut tarafından iç ve dış siyasette izlenen politikalara, Sultan II. Mahmud ve Mehmed Ali Paşa arasında kaynakların yıllık şekilde karşılaştırılmasına, İslam dinini mevcut durumuna, yayılmasına ve gerilemesine ve son olarak Rusya'nın Osmanlı eğilimine değinmektedir.¹⁹ Bu yönüyle yaptığı gözlemleri raporlar halinde, Fransız Dışişleri Bakanlığı'na sunan Baron Boislecomte'un son raporu Paris'te kaleme alınan 1 Ağustos 1835 tarihli dir. Baronun bu tarihten önceki raporları Fransa'ya dönüşü esnasında konakladığı Ancona, Milano, Basel, Bern gibi şehirlerde kaleme almıştır.²⁰

Arşiv belgelerinden hareketle baron Eylül 1833'e kadar Suriye'de kaldı. Buradan İzmir'e geçti ve Eylül ayının sonlarında İstanbul'a ulaştı. İstanbul'dan hazırlamış olduğu ilk raporun tarihi 10 Ekim'dir. Bu raporunda baron, Fransız Elçisi Roussin'in kendisine Tarabya'daki Fransız elçiliğinde ikamet etmeye davet ettiğini, kendisinin de Pera'daki ikametgâhını da muhafaza ederek bu teklifi kabul

.....

18 AMAE, CADC, *Mémoires et Documents, Turquie*, Tome 77.

19 AMAE, CADC, *Mémoires et Documents, Turquie*, Tome 77-78.

20 Şenol, *Fransız Diplomat Baron de Bois le Comte*, s. 20-22.

ettiğini belirtir. Asıl ilginç bu raporunda baronun İstanbul'da kısa bir süre ikamet etmeyi planladığı ve Adalar ve Yunanistan üzerinden Fransa'ya dönmek konusundaki isteği dile getirmesiydi.²¹ Ne var ki Duc de Broglie'nin aynı tarihe denk gelen talimatında baronun misyonunun hemen bitmediği ifade edilmekteydi. Broglie, Boisilecomte'a, İstanbul'da bulunmasının kendisine seyahat etmiş olduğu ülkenin durumu hakkında araştırma yapmak için çok geniş bir imkân tanıdığına işaret edilmekteydi. Bunun için Broglie, baronun İstanbul'da gerekli incelemeleri yapması ve raporları hazırlaması için gerektiği kadar ikamet etmesini istemekte; ardından da Tuna prensliklerine geçerek burada Fransa'nın çok iyi bir şekilde tanımadığı bölge hakkında bilgiler derlemesi istenmekteydi.²² Baron da bu talepler doğrultusunda tıpkı Mısır'da yaptığı gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun durumu hakkında araştırmalar yapmak üzere bir süre daha İstanbul'da kalacağını ifade etmekteydi.²³

Baron'un konumuz açısından üzerinde duracak olduğumuz İstanbul raporlarının dışında, yukarıda kısaca ifade ettiğimiz gibi geniş bir Osmanlı İmparatorluğu resmi çizmek için ayrıntılı değerlendirmeler yaptığı görülmektedir. Devletin idari yapısı ile alakalı olarak baron, siyasi yapılanma, hükümet ve devlet idaresi başlıkları altında uzun raporlar yazmıştır. Bu raporlarda öncelikle hukuk, sultan, şeyhülislam, veziri azam ve diğer vezirler, devletin idari sistemi, eyalet idaresi, halkın Müslüman ve reaya olarak ayrımı, Müslüman cemaatinin idaresi ve bundan sorumlu olan kimseler, reayanın idaresi ve sorumlu kesimler, imtiyazlı eyaletler, imparatorluğun idari taksimatı ve nüfusu hakkında istatistiklerin de bulunduğu ayrıntılı bilgiler ile karşılaşmaktayız. Takip eden kısımda ise baron imparatorluğun finansal yapısını incelemeye çalışmaktadır. Devletin vergileri ve diğer gelirleri, vergi sistemi ve temeli, vergi toplanma yöntemleri, alınan vergilerin miktarı, kamu harcamaları ve para basımı gibi konulara

.....

21 AMAE, CADC, *Mémoires et Documents, Turquie*, 73, Boisilecomte'tan Broglie'ye, Tarabya, 10 Ekim 1833.

22 AMAE, CADC, *Mémoires et Documents, Turquie*, 73, Broglie'den Boisilecomte'a, Paris, 10 Ekim 1833.

23 AMAE, CADC, *Mémoires et Documents, Turquie*, 73, Boisilecomte'tan Broglie'ye, Pera, 10 Ekim 1833.

değirmektedir.²⁴ Devletin iktisadi potansiyelini ortaya koymak için baronun bir diğer inceleme konusu ise Osmanlı Devleti'nin ticaret potansiyelidir. İmparatorluğu 12 ticaret bölgesi altında inceleyen baron özellikle İstanbul ve İzmir'in ticaretine ayrıca değinmenin yanında Osmanlı-İran ve Osmanlı-Fransız ticaretini de ayrı başlıklar halinde tahlil etmeye çalışmıştır.²⁵ Bunların yanında raporlarının arasında dönemin siyasi gelişmelerine paralel olarak Lord Ponsoby ile İstanbul'da yaptığı müzakerelere dair raporlara da rastlanmaktadır. Bu detaylardan sonra ayrı bir başlık altında Sultan Mahmud'un değişik alanlarda yaptığı reformlara değinmekte ve zaman zaman kendi yorumu yaparak Sultan Mahmud döneminin İstanbul'una dair ilginç bilgiler aktarmaktadır.

Boislecomte'un Raporlarına Göre Sultan Mahmud'un Reformları

Sultan Mahmud'un reformlarını ele aldığı raporlarında baron Osmanlı toplumundaki değişimi daha iyi ortaya koymak adına, Osmanlı ordusu ve donamasında yapılan reformlar hakkında bilgi verdiğini ve bunun Sultan Mahmud'un reformları ve benimsemiş olduğu sistemi de ortaya koymak için gerekli olduğunu ifade etmiştir. Bu bağlamda baron bizzat bu sistemin nasıl işlediği konusunda bilgi vermenin yanında Doğu'daki misyonu ile elde ettiği birikimden hareketle ülkedeki ahlaki yapıyı da inceleyeceğini belirtmektedir.²⁶

Elbette baronun reformlara ilişkin tespitleri de aynı dönemde İstanbul'da bulunan ve 1826 sonrasındaki radikal değişiklikleri gözleyen gözlemcilerinkilerle benzerlikler arz etmektedir. Dönemin reformları içinde baronun ilk olarak işaret ettiği nokta Boğaz yamalarının ilgası olmuştur. Burada baron daha önceki raporlarında Sultan Mahmud'un yeniçeri ocağını kaldırarak yerine Avrupaî bir ordu kurma konusunda göstermiş olduğu azme değinerek bu değişikliğin ülkenin iç idaresine de yansıdığını; diğer bir ifade ile yeniçeriler gibi

.....

24 Bu konuda bkz. Şenol, *Fransız Diplomat Baron de Bois le Comte*, s. 24-68.

25 Yılmaz-Şenol Ghebantani, *Osmanlı Ticareti*, s. 430-451.

26 AMAE, CADC, *Mémoires et Documents, Turquie*, 74, Boislecomte'tan Broglie'ye, Pera, 1 Şubat 1834, Varak 165a.

eski sisteme göre organize edilmiş olan diğer birliklere de sirayet ettiğini ifade eder. Buna örnek olarak da Boğaz kalelerini korumakla görevli olan ve daha evvel III. Selim'in tahtan indirilmesinde rolü olan yamakların ortadan kaldırıldığını ve sayıları 2.600 civarında olan yamakların sürgüne gönderildiği örneğini vermektedir. Aynı tedbirlerden biri olarak, İstanbul'un hamallarından da bahsetmektedir. Ona göre her ne kadar tamamen sivil bir karakter taşısalar da hamallar hemen hemen her ayaklanmada ortaya çıkmaktaydılar. Bunların halk üzerinde önemli bir etki sahibi olduklarını, hatta 16 Temmuz günü hamalların yeniçerilere katıldıklarını; bundan dolayı Sultan Mahmud'un bunların üzerine giderek liderlerini ve büyük bir kısmının öldürüldüğünü; geri kalanların ise İstanbul'dan çıkarıldığını yazmaktadır. Bunların görevlerini icra etmek üzere taşradan Ermeni hamallar getirilmiştir. Hamallar gibi kayıkçı esnafına da değinen baron 10 bin kayığın bulunduğu İstanbul'da kayıkçı esnafının önemli bir yekûn teşkil ettiğini ve bunlara yönelik bazı tedbirlerin de alındığını yazmaktadır. Pek çok kayıkçının zorla donanmanın ve ordunun hizmetine aldığını, görevlerinden el çektirilenlerin ise yerine Rumların işe alındığını yazmaktadır.²⁷

İstanbul'da potansiyel isyan eğilimi olan bir diğer grup ta şehirdeki işsiz-güçsüzlerdi. Baron, Babîâli'nin her zaman İstanbul'un nüfusunun artmasına dikkat ettiğini; Sultan Mahmud'un da bu sistemi takip ederek İstanbul'dan 20 binden fazla, yeterli yaşam olanaklarına sahip olmayan kişileri Avrupa ve Anadolu sahillerine sürgün ettiğini ifade eder. Zira Sultan için bu kalabalıklar İstanbul'da sadece kargaşa ortamına kaynaklık etmeye hizmet ediyordu. Bu tedbirler sayesinde Sultan Mahmud'un İstanbul'da bir isyan çıkarma potansiyeli olanları etkisiz hale getirdiğini ve bundan dolayı herkesin İstanbul'da bir daha bir ayaklanmanın ortaya çıkmasının çok zor olduğunu düşündüğünü yazmaktadır. Aynı doğrultuda başkentin güvenliğini sağlama açısından baron, Sultan Mahmud'un bu tedbirlerinden biri olarak Avrupa tarzında bir polis/zaptiye teşkilatı kurmasını örnek vermektedir. Bu hamleyi Osmanlı halkının karakteri ve entelektüel yapısı açısından eski sistemin sadeliğinin terki ve modern idarenin karmaşıklığına girmek olarak nitelemektedirler. Serbest bir şekilde İstanbul'da

.....

27 Boislecomte'tan Broglie'ye, Pera, 10 Ekim 1833, Varak 165b-166a.

dolaşmaya alışık olan halkın bundan sonra bilinmeyen bir sistem ile pasaport veya polis izni gibi belgelere katlanmak zorunda olacağını belirten baron İstanbul halkının bu uygulamanın kendilerine ne getireceğini de sorguladıklarını ifade etmektedir.²⁸

Sultan Mahmud döneminin en önemli devlet adamları ile kurduğu yakınlıktan istifade ile yenilikleri bizzat onlardan duyma şansına sahip olan baron, Hüsrev Paşa'nın özellikle arzuhal sunma geleneğinde yapılan değişiklik ile ilgili kendisine verdiği bilgileri aktararak cuma günleri dışında ve önemsiz konularda arzuhal sunanların cezalandırılacağı konusundaki kısıtlamalardan da bahsetme gereği duymuştur. Bu bağlamda baron için olumlu gelişmelerden biri de müsadere usulünün kaldırılmasıydı. Bilindiği devlet adamlarının kişisel servetlerini varislerine aktarmalarına ve bu şekilde bir Osmanlı aristokrat kesiminin ortaya çıkmasına engel olan bu yöntem Batılı gözlemciler için oldukça eleştirilen bir uygulamaydı. Barona göre kişisel emlakın devlet garantisi altına olmaması Osmanlı Devleti'nin başlıca olumsuzluklarından biriydi ve müsadere usulünün ilgası sultan Mahmud'un, kendi kişisel çıkarlarını gözden çıkararak rejimini lekeleyecek olan bir uygulamaya son vermektir. Zira Sultan Mahmud'un selefleri kendi hizmetlerinde çalışanları ve onların emlaklerinin gerçek sahibi olarak kendilerini gördüklerini, bunun da sultanların savurganlıklarının kaynağı olarak görmektedir. Ne var ki baron Sultan Mahmud'un bu eski uygulamadan tam da vazgeçemediğini bir örnekle ortaya koyar. Sultanın 30 Haziran tarihli bir ferman ile Tapeki adlı bir ölen bir Yahudi'nin malına el koyduğunu; dahası devlet görevlilerinin miraslarına el koymaya devam ettiğini, ancak onların eşlerine ve çocuklarına yetecek bir miktar ayırdığını yazar. Miras idaresinin zengin devlet adamlarının mirasına el koymak için her zaman bir bahane bulduğunu belirtir. Barona göre müsaderenin daha az ve sınırlı bir şekilde yapılmasına rağmen devlet adamlarında güvenin geri gelmediğini, bunu da bizzat sultanın kendi ifadeleri ile müşahade etmenin mümkün olduğunu yazar. Boğaz'da muhteşem sarayların yapıldığını gören sultan bunu "*Bende büyük bir istek ve baştan çıkarmaya neden olan bu çılgınlık nedir*" sözleri ile ifade etmekteydi.²⁹

.....

28 Boislecomte'tan Broglie'ye, Pera, 10 Ekim 1833, Varak 166a-166b.

29 Boislecomte'tan Broglie'ye, Pera, 10 Ekim 1833, 166b-167a/b.

Baron müsadere uygulamasında olduğu gibi, Sultan Mahmud'un "muhtemelen Avrupalı devletlerin gözünü boyamak için" ortaya koyduğu tebaanın eşitliği ilkesine de değinerek onun "İnsanların dinlerinin farklı olması sadece tanrının uğraşacağı bir meseledir. İmparatorluğun tüm tebaası mensup olduğu dinlere göre değil eylemlerine göre eşit bir şekilde cezalandırılmalı ve ödüllendirilmelidir" şeklindeki ifadesini de vurgulama gereği duymuştur. Burada ifadelerinden baronun bu ilkenin uygulanması konusundaki şüpheli yaklaşımını görmek mümkündür. Toplumsal bir diğer değişiklik olarak baron, sultanın çıkardığı ferman ve aldığı tedbirlerin toplumsal alışkanlıkları değiştirmede yetersiz kaldığını bundan dolayı da daha radikal bir tedbir olarak kahvehane ve çubuk kullanımını yasakladığını belirtir. Baron kahvehanelerin varlığı ve burada çubuk kullanımının Türk halkının avareliğinin başlıca nedenlerinden olduğu; Türklerin çok zevk alarak tüm günlerini burada geçirdiği, buradaki insanların ne kendileri ne de devlet için faydalı olmadıklarını ifade eder. Aynı zamanda kahvehaneler siyaset ile uğraşanların bir araya geleceği bir toplanma yeri idi. Sultanın bu iki nedenden dolayı tüm kahvehaneleri kapattığını; ancak bu yasağı uygulamak için sultanda ve diğer devlet grevlilerinde olmayan bir sertliğe ihtiyaç olduğunu da belirtmektedir. Öyle ki zaptiyelerin kahvehanelerde toplanmaya başlayan halka göz yummaya başladığını ifade etmektedir.³⁰

Elbette toplumsal değişimin yansıdığı yerlerden biri de giyim alışkanlıklarınaydı. Öyle ki Sultan Mahmud eşit bir Osmanlı toplumu inşa etmek ve ayrılıkları ortadan kaldırmayı amaçlıyordu. Bu bağlamda Boislecomte kılık kıyafet konusundaki değişikliklere de değinme gereği duymuştur. Türklerin kıyafetlerindeki lükse verdikleri değerin her zaman dikkat çekici olduğunu ifade eden baron, Türklerin kazandıkları paranın tümünü kadınlarının kıyafetlerine, atlarının süslerine ve güzel silahlara yatırdıklarını ifade eder. Sultan Mahmud bundan dolayı çokça paranın israf edildiğini düşünmüş ve çıkardığı bir ferman ile mümkün mertebe sade giyinmesini salık vermiştir. Tabasını göçebe hayatındaki gibi sade bir şekilde giydirmeye başlamıştır. Baron halkını modernleştirmek isteyen sultanın bu uygulamasının bir dayatma olduğunu; bunu uygulamak için oldukça ilginç bir yöntemin

.....

30 Boislecomte'tan Broglie'ye, Pera, 10 Ekim 1833, Varak 168b.

uygulandığını, zaptiyelerin sokaklarda ihtişamlı giyinenleri durdurduğunu, bunların kıyafetlerini halk içinde çıkardıklarını yazar. Bu zoraki uygulamanın yanında Sultan Mahmud'un eski tip kıyafetleri terk ederek Avrupaî kıyafetleri tercih ettiğini; ne var ki bu değişikliğin devlet adamları tarafından tam olarak benimsenemediğini de belirtmektedir. Barona göre Türklerin Avrupa kıyafetlerine karşı olan aşağılayıcı ve rahatsızlık verici tavrı onlarda ayrı bir öfke ve kızgınlığa neden olduğunu belirten baron bu konuda Reşid Paşa'nın "*Dar kıyafetlerin içinde sıkışan sadece beden değil ruhun tamamıdır*" ifadesini alıntılanmaktadır. Baron'a göre bizzat sultanın kendisi de bunun bir örneğini gösterdiğini, Avrupa kıyafetlerini benimseyerek halk nazarındaki prestijini kaybettiğini ve zayıflattığını; bunun da halkın manevi durumunda zedelenmeye neden olduğunu ifade eder.³¹

Diğer Batılı gözlemciler gibi kıyafet değişikliğinin Osmanlı imajındaki olumsuz değişimi vurgulayan baron, Sultan Mahmud'un lüks kıyafetler konusundaki emirlerinin çok önemsiz bir etki yaptığını kamu görevlilerinin de düzenlemelere göre başka kıyafetler giymeye zorlandıklarını ve Avrupalıların ve Asyalıların gözünde oldukça nahoş bir kıyafet harmonisinin ortaya çıktığını ifade eder. Halkın büyük bir kısmının geleneksel kıyafetlerini giymeyi sürdürdüğünü belirten baron, sultanın bu zorlamasının Avrupa fikirlerinin halk arasında yavaş yavaş yayılmasını engellediğini de ifade eder. Her şeye rağmen ülkede, Türkiye'deki değişim hakkında en yüzeysel değerlendirmeleri yapan gözlemcileri bile şaşırtan bir ilerleme olduğunu ifade eden baron Türklerin zamanla Avrupa fikirlerini, adetlerini, eşya ve kıyafetlerini benimsediğini belirtir. Ne var ki baron tavsiye niteliğinde olarak kıyafet değişiminin Mısır'da Mehmed Ali Paşa'nın yaptığı gibi çok daha geniş bir reformun hazırlık safhası olması gerektiğini, dahası gayrimüslim halk üzerinde süren kıyafet sınırlamasının eşitliğe aykırı olduğunu vurgulamaktaydı. Barona göre Sultan Mahmud, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından üç ay sonra bir ferman çıkararak reayanın kıyafetlerinde herhangi bir yenilik yapmalarını yasaklamış ve kıyafetleri ile ilgili düzenlemelerin onların mevcut sefil durumlarına göre olmasını emretmişti. Ne var ki zamanla bu sınırların aşılmaya başlandığını, bundan dolayı Rum, Ermeni, Katolik ve Yahudi patriklerine

.....

31 Boislecomte'tan Broglie'ye, Pera, 10 Ekim 1833, Varak 169 a/b.

kendi cemaatlerine göz kulak olmak ve kamuya açık yerlerde kendi dindaşlarının kıyafetleri ile dolaşmaları tavsiyesinin verildiğini belirtmektedir. Bu özgürlük ortamının bir yansıması olarak Hristiyanların 1833 yılının ortalarında çıkan bir ferman ile hem Avrupa hem de Asya'da 80 yeni kilise inşa etme hakkı kazandıklarını vurgular.³²

Batılı bir gözlemci olarak Boislecomte'un sosyal hayattaki değişimler içerisinde dikkatini çeken hususlardan biri de halkın eğlence anlayışındaki değişimdir. İstanbul'da meyhanelerin açılması konusunda 2 Eylül 1826 tarihli bir fermanın yayınlandığını belirten baron İstanbul'un değişik bölgelerinde iki bin meyhanenin açıldığını ifade eder. Hatta barona Türkler ve Rumlara hizmet eden bu meyhanelerde Türklerin açıkça şarap içebilmelerini Türklerinin inancındaki zayıflamanın belirtisi olarak görür. Bu bağlamda baron sultan Mahmud'un kendi portresini yaptırarak devlet dairelerine astırmasını ve bunu yabancı temsilcilere de göndermekle birlikte bu yeni uygulamanın Müslümanların maneviyatlarını zedelediğini de vurgulamıştır.³³

Yukarıda müsadere uygulamasında olduğu gibi baronun, devlet adamlarının güven hissiyatını zedeleyen bir diğer uygulama olarak siyaseten katle de değindiği görülmektedir. Baron, sultanın bizzat kendi devlet adamlarını ilgilendiren bu hamlesinin oldukça kayda değer bir iş olduğunu belirterek devlet adamlarına yönelik olarak uygulanan ölüm cezasının kaldırıldığını, bunun oldukça nadir bir hale getirildiğini, bu uygulamanın cezayı verenler için büyük bir sorumluluk ortaya çıkardığını, bu bakımdan siyasetin adalet üzerindeki etkisinin azalmaya başladığını belirterek uzun zamandan beri sarayın kapısının önünde idam edilmiş kimselerin kellesinin sergilenmediğini yazar. Aynı bağlamda özellikle yabancı temsilcilikler için adeta kabus niteliğinde olan savaş zamanlarında esirlerin öldürülmesi uygulamasının kaldırıldığını ve 1807'den beri devlet aleyhine faaliyet gösteren hiçbir yabancı görevlinin Yedikule'ye hapsedilmediğini vurgulamaktadır. Baronun yabancılara yönelik olarak dikkatini çeken bir diğer yeni uygulama da nişanlar verilmesidir. Nişan vermenin ilk olarak Sultan III. Selim döneminde Osmanlı ülkesinde hizmet eden

.....

32 Boislecomte'tan Broglie'ye, Pera, 10 Ekim 1833, Varak 170 a/b.

33 Boislecomte'tan Broglie'ye, Pera, 10 Ekim 1833, Varak 171b-172a.

yabancılarla yönelik başlatılan bir uygulama olduğunu ifade eden baron bunun Sultan Mahmud tarafından özellikle Ruslara yönelik olarak biraz daha ileriye götürüldüğünü; aynı şekilde devlet memurlarına durumlarına ve dinlerine bakılmaksızın dört kademeli bir statü kazandırıldığını da ifade etmektedir.³⁴

Baron oldukça doğru bir tespitle Sultan Mahmud'un reformlarını başarılı ve kalıcı kılacak en önemli unsurun eğitim olduğu gerçeğini de vurgulamıştır. Sultanın saymış olduğu reformların yerleşmesinin halkın eğitimi ile mümkün olacağını ifade eden baron Mehmed Ali Paşa ile bu konuda Sultan Mahmud arasında dikkat çekici bir farklılık olduğunu belirtmektedir. Baron burada Mehmed Ali Paşa'nın Sultan Mahmud'a göre çok daha avantajlı olduğunu ifade etmektedir. Mehmed Ali Paşa, uzun zamandan beri yenileşme çalışmaları ile mücadele eden bir ülkenin sultanı olarak Mahmud'a göre ülkesini dönüştürmek ve müreffeh hale getirmek için daha avantajlı bir konumdaydı. Bunun kilit rolünün eğitim olduğunu vurgulayan baron önemli bir hususa, Avrupa tarzında açılan okullara kabul edilen öğrencilerin yaşlarına değinerek Sultan Mahmud'un dezavantajlarına vurgu yapmaktadır. Oysa Mehmed Ali'nin açmış olduğu okullarda erken yaşta eğitim sürecine alınan gençlerin daha başarılı olacağını vurgulayan baron, Mehmed Ali'nin açmış olduğu askeri ve diğer okullarda 1.800; Kahire ve İskenderiye'deki diğer hazırlık okulunda ise 4.000 öğrencinin yetiştiğini; buna karşın İstanbul'da açılan askeri ve fen okullarından ise sultanın göstermiş olduğu çabaya rağmen çok büyük bir verimin elde edilemediği üzerinde durur. Sultan Mahmud açısından aynı açmaz kamu okullarında da geçerlidir. Amerikalı misyonerlerin İstanbul'da eğitim-öğretim faaliyetlerine başlamalarından sultanın memnuniyet duyduğunu belirten baron, buna karşın ilköğretimin sultanın hiçbir şekilde denetiminde olmayan ulemanın uhdesine terk edildiğini; ulamanın Sultan Mahmud'un reformlarına karşı tutumlarından dolayı bu durumun süreç açısından zararlı olduğunu belirtmektedir. Modern eğitim kurumları açısından yaşanan bu sıkıntılara karşın geleneksel de olsa İstanbul'un adeta bir eğitim şehri olduğunu, 300.000 kişilik başkentte 1.300 mektep; 500 yüksek okul (medrese) olduğunu; Avrupa'da bu şekilde fazla sayıda eğitim

.....

34 Boislecomte'tan Broglie'ye, Pera, 10 Ekim 1833, Varak 172a/b.

kurumuna sahip bir başkent olduğundan kuşku duyduğunu ve okulların bedava olmalarının yanında buradaki softalar ve medrese öğrencilerinin camilere yerleşerek buralarda yiyip içtiklerini ifade eder. Ne var ki bu kurumlarda gençlerin uzun seneler harcamalarına neden olan bir idarenin eksikliği söz konusuydu. Özetle Sultan Mahmud'un eğitim alanında yeterli hamleleri yapamadığını belirten baron buna karşın Rumların kolejlerinde Rum gençlerinin milli hisler ile donatıldıklarını, hatta gençlerin erken yaştan itibaren bu fikirleri bizzat kendi hocaların karşı ifade etmekten de çekinmediklerini belirtir. Bu örneğe karşılık olarak ise baron, sultanın büyük oğlu Abdülmecid'in ise saraya kapatıldığını ve eğitimi de sadece iki imamdan aldığını ifade ederek mukayese yapmaktadır.³⁵

Baronun Osmanlı toplum yapısındaki değişimi tahlil etmek için en uzun kısmı kadınların koşullarına ayırdığı görülmektedir.³⁶ Burada dikkati çeken bir mukayese ile Rus ve Osmanlı modernleşmesi süreçleri arasında bir mukayese yapmayı gerekli gören Fransız diplomat, Büyük Petro ile Osmanlı sultanları arasında mukayese yapmayı tercih etmiştir. Petro'nun reform girişimleri sırasında en önemli desteği kadınlardan aldığını, Avrupa medeniyetinin zenginliğinin farkında olan Rus kadınlarının yeni şeylere açık olduğunu, sosyal sisteme kabul etmeye oldukça müsait olduklarını ve kadınların bizzat bu sürece katılarak büyük bir tesir sahibi olduklarını yazar. Rus kadınlarının Doğulu (Asyalı) karakterlerini kolaylıkla terk ederek başka bir dünyanın geleneklerini benimsediklerini; ne var ki Rusya'da Petro'nun açık bir şekilde sahip olduğu bu desteğe karşın ne Sultan Mahmud'un ve ne de Mehmed Ali Paşa'nın bu desteğe sahip olmadıklarını vurgulamaktadır. Burada temel unsurun İslam inancında kadının yeri olduğunu belirten baron, kadınların toplumdaki bu değişim sürecine katkılarının öncelikle din ve geleneklerden kaynaklanan sınırları aşmaları ile mümkün olabileceği tespitini yapmaktadır. Bu konuları daha anlaşılır kılmak için İslam dünyasında kadınların durumuna dair zaman zaman Kur'an'dan ilgili ayetlere atıfla değerlendirmeler yapmaktadır. Bu değerlendirmelerde çok eşlilik, karı-koca

.....

35 Boislecomte'tan Broglie'ye, Pera, 10 Ekim 1833, Varak 173a/b-174a/b.

36 Bu konuda daha geniş bir çalışma için bkz. Subaşı- Şenol, *Osmanlı'da Kadın*, s. 1032-1048.

ilişkileri, kadınlarda örtünme, kadınların ev dışı yaşamları üzerinde durmaktadır. Osmanlı toplumunda Müslüman kadınların Hristiyan kadınlara göre daha sık ev dışına çıkabildiklerini, kendi aralarında sürekli kırlarda eğlenceler düzenleyip birbirlerini sık sık ziyaret ettiklerini, hamamların onlar için özel bir toplantı mekânı olduğunu ve sıklıkla kayıklarla, arabalarla ya da yürüyerek gezintiye çıktıklarını belirtmektedir.³⁷

Müslüman kadınların bol feraceler giyinerek başlarında ise ince kumaştan (muslin ile) bir eşarp ile örtülü olarak çarşı ve pazara çıkmakta ve bu kıyafetleri ile toplumun saklı birer üyesi hâline geldiklerini belirten baron, kadınlar ve erkekler arasındaki entrikalı ilişkilerin İstanbul'da neredeyse hiç bir Hristiyan kentte olmadığı kadar yaygın; takip edilmesi ise gittikçe daha zor bir hale geldiğini ifade etmektedir. Bu durumu daha iyi açıklamak için “kadınlar kendileri görünmeden görüyorlar. Bu gizlenme ise onların kendilerini merak ettirme, kendi güzelliklerini saklama arzusundan geliyor. Ve burada kadınlar kendileri sevilmeden önce seviyorlar ve doğal olarak erkeklerle olan ilişkilerinde öncelikle kendileri harekete geçiyor” şeklinde ifadeler kullanmaktadır. Kadınlar konusunda Osmanlı toplumundaki fahişeliğin yapısına da değinme gereği duyan baron, bu iş ile uğraşan kadınların birkaçının Türk, çoğunluğunun ise Rum halkına mensup olduğunu; Mısır'da ise aksine fahişelerin çoğunun Arap ve Müslüman kadınlar olduğunu belirtmektedir. Mısırlı dansözlerin Osmanlı ülkesinde tıpkı Hintli dansözler gibi oldukça üne sahip olduğunu söyleyen baron, bu işle uğraşan kadınların, bayan patronları olduğunu ve fahişelerin işlerinin patronları tarafından düzenli olarak organize edildiğini; devlete ise vergilerini düzenli şekilde ödedikleri bilgisini vermektedir. Bununla beraber, baron, bu kurumun eski Mısır'dan geldiğini, bu kültürün İslamiyet'i de aşarak varlığını halen sürdürdüğü tespitini yapmaktadır.³⁸

Mısır'daki tecrübelerinden hareketle Arap kadınlarını da gözleme fırsatı bulan Fransız diplomat Türk ve Arap kadınları

.....

37 Boislecomte'tan Broglie'ye, Pera, 10 Ekim 1833, Varak 175a-b-174a/b-178b.

38 Boislecomte'tan Broglie'ye, Pera, 10 Ekim 1833, Varak 178a/b-179a.

arasındaki benzerlik ve farklılıklara da değinmiştir.³⁹ Türk kadınlarının gündelik yaşamlarına dair gözlemlerini aktaran baron, kadınların en büyük meşguliyetlerinin ev işleri olduğunu ve kadınlar arasında okuma-yazma oranının neredeyse yok denecek kadar az olduğunu belirtmektedir. Kadınların müzik eğitime dair baron, Sultan Mahmut gibi müziksever bir padişah döneminde, saraydaki cariyelerin, erkek musiki ustalarından evlerinde ders aldıklarını; ne var ki bunun henüz halka yayılmaktan uzak olduğunu, diğer bir ifade ile okuma-yazma öğrenen ve müzikle ilgilenenlerin genelde üst zümre kadınları olduğunu belirtmektedir. Kadının ev dışı hayata katılamaması konusundaki eleştirisini de dile getiren baron, Osmanlı kadınlarının, işyeri veya dükkân sahibi olmadığı, halk ile fazla irtibatta kalacakları herhangi bir iş yapamadıklarını ve bu durumun Osmanlı toplumunda ciddi anlamda bir boşluk oluşturduğunu savunmaktadır. Osmanlı toplumunda diğer alanlarda gözlenen değişim bağlamında Osmanlı kadınının bu sınırlı yaşamını tenkit etmekte ve kadınların bu durumunun devlet için önemli bir kayıp olduğunu vurgulamaktadır.⁴⁰ Ancak bu kısıtlı yaşama karşın baron, Osmanlı toplumunda kadınlara karşı Avrupa ülkelerinin hiç birinde duyulmadığı kadar saygı duyulduğunu belirtmektedir. Osmanlı toplumunda çok eşliliğe de değinen baron, “Esasında bu toplumda Kuran tarafından onlara verilen aynı anda birden çok eş alma hakkından yararlanan çok az sayıda erkek vardır. Bu iznin genel olarak pratiğe geçmesi erkekler ve kadınların sayısındaki oran ve orta halli geliri olan bir aile için birden fazla kadının bakımının pahalılığı göz önüne alınırsa imkânsız olduğu görülür. Zaten birçok aile de kızlarını, kocalarının başka bir eş almaması şartıyla verirler” diyerek Osmanlı toplumunda çok eşliliğin nadir rastlanan durumlardan olduğunu belirtmektedir.⁴¹ Çok eşliliğin Osmanlı toplumunda az rastlanan bir vakıa olduğuna değinmekle beraber, Osmanlı toplumunda görülen Batı tesirinin çok eşlilik üzerinde de bir takım etkiler yaptığını ve bu uygulamanın toplumda giderek daha fazla sorgulanabilir bir hale geldiğini belirtmektedir. Bunun dışında kadınların eskiye göre topluma daha fazla

.....

39 Boislecomte’tan Broglie’ye, Pera, 10 Ekim 1833, Varak 179b.

40 Boislecomte’tan Broglie’ye, Pera, 10 Ekim 1833, Varak 179b-180a/b.

41 Boislecomte’tan Broglie’ye, Pera, 10 Ekim 1833, Varak 183a/b.

karışmalarını yine saraydan örneklerle veren baron, eskiden padişahların saraya kadınlarına saraydan çıkmaya izin vermediğini, Sultan Mahmud'un kadınların gitmek istediği pazarlara, sokaklara ve genel toplantı yerlerine gitmelerine izin verdiği, kadınların gündelik yaşantılarını rahatça sürdürmeye başladıkları bir dönem olarak değerlendirmektedir. Sultan Mahmud dönemini bu haliyle “kadınların düşünce dünyalarında, ruhlarında, yapılarında oluşan değişikliklerin görülebildiği; kendilerini rahatça ifade edebildiği, hatta birçok şehirde yabancı-Avrupalı kadınlarla ilişki kurabildiği” bir dönemdi. Bu hususta Mehmed Ali Paşa'nın yaptıklarını da ihmal etmeyen baron, Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'da 1832 yılında açtığı ebelik okuluna değinir ve bu okulda eğitim-öğretimin Avrupalı öğretmenlerce yapıldığı bilgisini verir. Mısır'da hızla hayata geçirilen yeniliklere, Mehmed Ali Paşa tarafından kadınların fabrikalara işçi olarak alınması ve erkeklerle el birliği ile çalışmalarından da söz eden baron, Sultan Mahmud'un ciddi anlamda yenilikçi bir ruha sahip olmasına rağmen böylesine köklü bir değişimi gerçekleştirmekten çekindiğini belirtmektedir.⁴²

Yukarıda Sultan Mahmud'un reformun lideri olarak öncelikle kendi yaşamındaki değişimlere dikkat çeken baron, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından önce Sultan Mahmud'un klasik bir Osmanlı padişahı görüntüsüne sahipken ocağın kaldırılmasını takip eden reform döneminde öncelikle Topkapı Sarayı'nı terk ederek yenileşme isteğini gösterir biçimde Dolmabahçe'deki yeni sarayında daha mütevazı ve yeni bir yaşam şeklini tercih ettiğini ifade eder. Bu yeni sarayda şüphesiz Avrupalıları fazlası ile mutlu eden yeni teşrifat kurallarının kabul edilmesi idi. Topkapı Sarayı'ndaki Hristiyan krallara yönelik büyüklük gösterisi olan pek çok teşrifat kuralının aksine yeni sarayda eşitlik ilkesine dayalı, karşılıklı müzakerelerin mümkün olduğunu, Sultan Mahmud'un bu yeni sarayda Fransız saraylarında görülen sistemi hemen hemen benimsediğini ifade eder. Burada elçiliklere yönelik olarak uygulanan kabul kurallarının temsilcisi oldukları ülkenin ve hükümdarların onuruna uygun bir şekilde olduğunu belirtir. Hatta teşrifattaki bu değişikliklerin Osmanlı Devleti'nin yabancı devletler

.....

42 Boislecomte'tan Broglie'ye, Pera, 10 Ekim 1833, Varak 183b-184a/b.

ile olan ilişkilerinde yeni bir devir açacak nitelikte olduğunu ifade etmektedir.⁴³

Osmanlı ülkesinde basının gelişimine de değinen baron, Sultan Mahmud'un basını halkı reformlara ve görevlerine ikna etmenin bir aracı olarak gördüğünü; bu bağlamda üç gazetenin peşi sıra yayınlanmaya başladığını, bunların birinin İzmir'de 1826'dan beri Fransızca,⁴⁴ diğer ikisinin de biri Fransızca (*Moniteur Ottoman*) ve Türkçe (*Takvim-i Vekayi*) olmak üzere 1831'de itibaren çıkarılmaya başladıklarını yazar. Ki bunların üçü de farklı özellikler gösteren yayınlardır. Ne var ki bunları Avrupa'daki gazeteler ile mukayese eden baron bu gazetelerin Osmanlı ülkesini inceleyecek olan Avrupalılar için herhangi bir fayda sağlamayacağını, gazetelerden derlediği bazı haberler üzerinden incelemeye çalışmaktadır. Esad Efendi'nin idaresinde çıkan *Takvim-i Vekayi*'nin oldukça muhafazakâr bir karakter taşıdığını ifade eden baron gazetenin özellikle Sultan Mahmud'un reformlarının sözcüsü olduğunu, bilhassa yenilerle karşı olan nefretin Tırnova'daki "*Hortlak Hikâyesi*" ile dile getirildiğini belirtmekte ve ilgili haberi tercüme ederek raporuna ilave etme gereği duymaktadır. Burada Fransız diplomat Osmanlı ülkesinde basının henüz felsefi veya siyasi meselenin tartışma alanı olmadığını, hatta Türkiye'de basının Fransa'da olduğu gibi önemli olmadığını ifade eder. Baron bu gazetede yabancı siyaseti ile ilgili haberlerin yasaklandığını ifade ederek bu konuda Türklerin bizzat dile getirdikleri duyarsızlığı şaşkınlıkla dile getirmektedir. Baron Fransa'da ve Türkiye'de gazete çıkarmanın farklı şeyler olduğunu, Türkiye'deki gazetenin sadece sultanın tebaası için yapmış olduğu reformları haber veren bir yayın organı olduğunu ifade eder. Yine de gazetenin baskı adetleri açısından (*Takvim-i Vekayi* 5.000; *Le Moniteur Ottoman* 3.000 ve *La Gazette Symerne* 300) değerlendirdiğinde bu sayıların o dönemin Türkiye'si açısından kayda değer bir rakam olduğunu ifade eder. Gazetelerin dışında süreli yayın işinin de hükümetin tekelinde olduğunu ifade eden baron henüz hükümetin bunun kamuyu oluşturmada derece etkin olduğunun farkında

.....

43 Boislecomte'tan Broglie'ye, Pera, 10 Ekim 1833, Varak 187a/b-189a/b.

44 Burada bahsedilen "La Gazette Smyrneen" gazetesinin yayın hayatına başlama tarihi 1824'tür.

olmadığını belirtmektedir. 1727'den beri Osmanlıların matbaa ile iştigal ettiklerini; ancak Türkiye'de matbaacılığın halen daha kayda değer bir gelişme göstermekten uzak olduğunu belirtmiştir. Bu da barona göre halk arasında aydınlık fikirlerin yayılmasının önünde bir engeldi.⁴⁵

Genel olarak Osmanlı ülkesindeki reform çabalarını değerlendirmeye çalışan baron, şimdiye kadar uygulanmaya çalışılan reformların sonuçlarının görülmesi için erken olduğunu; etkili sonuçların ülkenin koşullarının daha iyi bilinerek engellerin tanınmasına ve reformların kaynaklarının belirlenmesine bağlı olduğunu ifade eder. Baron Osmanlı Devleti'ni, Batıdaki ülkeler gibi modern bir sistemin dışında olduğunu; ancak engelleri aşan ve kendi yolunda ilerlemeye çalışan bir reform sürecinin yaşandığı bir ülke olarak görür. Sultanın bu gerçeğin farkında olması durumunda büyük ve hızlı başarılar elde edebileceğini; ancak başta din ve bundan kaynaklanan önyargılar ve idari alandaki engeller gibi hükümetin büyük zorluklar ile karşı karşıya olduğunu ifade etmektedir. Barona göre Osmanlı Devleti'nin toplumsal yapısı da hükümeti reform için teşvik etmektedir. Ne var ki Osmanlı toplumunda en önemli eksiklik reformcu bir kadronun olmamasıdır. Baron Osmanlı ülkesinde ülkenin geleneklerine göre oluşmuş ve miras yolu ile kuşaktan kuşağa geçen bir soyluluk olmadığını belirterek raporları yazdığı Brogli'ye Türkiye'deki feodal aristokrasinin gücünün nasıl kolay bir şekilde kırıldığını örnek göstererek yukarıdaki tezini güçlendirmektedir. Bu bağlamda baron Türklerde, Avrupa'daki gibi bir soyluluk olmadığını, bunun da reform sürecinin en önemli eksikliklerinde biri olduğunu ifade etmektedir.⁴⁶ Son cümle olarak baronun özellikle reformcu kadro ve diğer konulardaki tüm tespitlerinin doğruluğunu, Tanzimat dönemindeki reformcu kuşağın etkinliği ve her alanda Osmanlı ülkesinde takip eden dönemlerde görülen değişimler göz önüne alındığında ifade etmek gerekir.

.....

45 Boislecomte'tan Broglie'ye, Pera, 10 Ekim 1833, Varak 194a-200b.

46 Boislecomte'tan Broglie'ye, Pera, 10 Ekim 1833, Varak 209b-210a/b.